

УДК94(477)"18/19"

Казакевич О. М.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ П. Г. ЖИТЕЦЬКОГО НА ПОЧАТКУ 60-х РОКІВ ХІХ СТ.

П. Г. Житецький — видатний філолог і активний діяч українського національного руху, був одним із засновників Київської громади, чії праці справляли значний вплив на ідеологію цієї організації. У статті досліджується та аналізується громадська діяльність Житецького, ім'я якого часто незаслужено забувають.

Початок 60-х років ХІХ СТ. відзначився подальшим розгортанням українського національного руху в Наддніпрянській Україні, одним з виявів якого була діяльність громад — напівтаємних осередків, що об'єднували українську інтелігенцію. Ще наприкінці 50-х років ХІХ ст. у Петербурзі виникла перша українська громада. У наступні роки громади сформувалися ще в ряді міст: Києві, Полтаві, Чернігові та Харкові. Одним із засновників і організаторів створення Київської громади був Павло Гнатович Житецький.

Громадська і суспільна позиція цього видатного діяча сформувалася у процесі довгого шляху, який почався ще в роки його навчання у Київській духовній академії. Павло Гнатович пізніше згадуватиме: "Тут, на Подоле, в вихре безграничних увлечений, в безконечних спорах о проблемах личной и общественной жизни, складывались первые мои понятия и убеждения, к[оторые] б [у дуг] потом источником моих радостей и моих горестей" [1]. В Академії, у колі однодумців Павло Житецький захоплювався тією культурою і тими творами, що назавжди визначили його долю, долю людини, яка все життя керувалася єдиним правилом — благом рідного народу. Після занять студенти часто збиралися, обговорювали наболілі питання, читали різноманітну літературу, найбільше — твори Т. Г. Шевченка. Тож не дивно, що Павло Гнатович і його друзі переймалися боєм і сумом Великого Кобзаря за історичну долю України — бажанням бачити її самостійною, а народ України вільним і щасливим.

Восени 1860 р. П. Г. Житецький вступив на перший курс історико-філологічного факультету Київського університету. Під час навчання в університеті він активно залучився до громадсько-політичної діяльності студентів і став членом Київської української громади — товариства, яке склалося протягом 1861 р. Київська громада об'єднала національне свідому українську і проукраїнськи налаштовану польську молодь, яких, у свою чергу, "об'єднувала одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, об'єднували спільні симпатії і

антипатії, одна загальна течія відродженої і натхненної віри в українську народну самостійність, любов до рідного краю і люду" [2]. Громада нараховувала близько ста активних членів, та ще понад двісті молодих людей, які гуртувалися навколо неї. Крім Житецького до її складу увійшли В. Б. Антонович, Т. Р. Рильський, Б. С. Познанський, М. П. Драгоманов, Н. С. Тумасов та ін. Появі громади і формуванню свідомості її членів сприяла загальна атмосфера політичного життя країни початку 60-х років.

"Мы сложились умственно и нравственно под впечатлением крестьянской реформы, которая служила для нас точкой опоры во всех помышлениях о благе народа" [3],— згадуватиме пізніше П. Г. Житецький. Після проголошення Олександром II Маніфесту 19 лютого 1861 р. демократична частина української інтелігенції плекала надію на кращу долю України та її народу. Водночас громадівці розуміли, що лише волі недостатньо, необхідно підвищити культурний рівень широких мас населення. Підхопивши ідеї своїх попередників, вони вірили у "великі сили" народу, які будуть відстоювати свої власні потреби та інтереси України.

"Ми добре вже знали, що однієї свободи вже мало — без науки, без європейської освіти. Знали ми й те, що націоналізм в його чистому виді повертає духовний настрій чоловіка до консервативної доктрини. В питаннях національних ми не йшли далі тої границі, котра визначається потребою самооборони. Дуже гидкий нам був як польський, так і московський націоналізм з інстинктами державного насильства" [4].

Члени Київської громади ставили перед собою два завдання. Перше — це етнографічні дослідження. "Велись вони з тою метою, щоб научити ся від самого народу думати, говорити і жити по народному, а потім того, щоб виробити метод народної освіти на підставі народного світогляду" [5]. Павло Житецький разом з друзями неодноразово здійснював етнографічні експедиції. Вони бували на Полтавщині, Чернігівщині та Київщині. Цікавило молодих етнографів все, що було пов'язано з народ-

ною творчістю: легенди, прислів'я, приказки, повір'я, пісні, різноманітні прикмети, особливості місцевих говірок та діалектів.

Другим завданням була оборона української народної школи "від офіційних і неофіційних ворогів її" [6].

З такими цілями, поглядами і вже сформованою національною свідомістю київські громадівці виступили на початку практичної діяльності товариства. Ними була заснована семирічна школа з українською формою навчання, яка утримувалась за власні кошти членів громади. Житецький був одним з ініціаторів та організаторів її створення. "Правда, нічого не вийшло путнього з сеї школи, бо скоро розвіяла ся вона в смуті життя російського, як незабаром розвіялися і ми всі, що склали товариство" [7].

П. Г. Житецький брав активну участь у підготовці періодичних рукописних видань Київської громади: газети ліберального спрямування "Громадниця" і журналу "Помийниця". Перший номер "Громадниця" вийшов ще у вересні 1861 р. Сатирико-гумористичний журнал "Помийниця" видавався протягом 1863—1864рр. У першому номері журналу, у вступній частині — "Від редакції" — визначалася мета створення видання: "Задумали ми змалювати у своїй часописі усе те сміття, якого багато набралось в нашому житті, тим то й дали ми своїй часописі ім'я Помийниця" [8].

Влітку 1862 р. членами Київської громади була складена заява "Отзвиз из Киева", яка ставила на меті захистити від нападів і звинувачень урядової влади в сепаратизмі та українофільстві. На початку 60-х років політична обстановка в країні характеризувалася антидемократичними в'яннями: будь-які прояви національного руху жорстоко каралися, а його діячі переслідувалися і зазнавали постійного тиску з боку влади. "Отзвиз из Киева" був спробою висвітлення громадівцями обґрунтування їх діяльності. І хоча вони не могли писати про все відкрито, в заяві відбиваються погляди членів Київської громади. Склали "Отзвиз из Киева" П. П. Чубинський, В. Б. Антонович, П. Г. Житецький та інші, підписала його 21 особа.

О. О. Русов зазначав, що стиль "Отзвиза из Киева" "нагадував звисний тоді стиль Житецького, з погляду ж того, як він з своїми товаришами оступався за право вчити дітей по українському, ця декларація тодішньої молодіжи дуже ясно показує, в чому вони самі себе вважали сепаратистами, а в чому — ні, і од чого одхрещувалися" [9].

У своїй заяві громадівці доводили, що ніяке коло освічених людей не має права "накидати величезній більшості народу, використовуючи його незрозумінність та безмовність, будь-яку теорію" [10], вони вважали основним обов'язком інтелігенції "ужити всяких можливих заходів і способів, щоб

добути народові освіту, визнати себе, свої потреби, уміти ознайомувати їх, нарешті внутрішнім своїм розвитком дійти до того шабля громадівства, яке дає йому закон. Доки нарід своїм розвитком не стане в рівень із сучасним йому становищем, даремне вигадувати для нього, та ще й без нього, дальші шляхи поступу..." [Н]. А поки що громадівці вважали за краще допомагати розвитку народу і чекати того часу, коли народ сам зможе розмовляти з ним "про речі, які зараз неприступні для його розумового розвитку, а через те для нього й загадкові, темні, непотрібні" [12].

Ще одне важливе завдання української справи члени Київської громади вбачали у розвитку і поширенні розуміння і поваги родинних обов'язків на обов'язки громадські, оскільки український народ здавна з пошаною ставився до християнської науки і моралі, визнавав безумовне право на земельну власність, поважав свої звичаї та традиції, зберігав родинні зв'язки — ознаки його національної особливості, окремішності та індивідуальності.

Київські громадівці "Отзвизом из Киева" відповідали на звинувачення їх у сепаратизмі офіційними і добровільними "політиканами". Вони доводили, що звинувачування їх у державному сепаратизмі "єсть найбільш безглуздий і наївний наклеп" [13].

Але "коли ви під словом "сепаратизм" розумієте наше бажання розвивати українську мову й літературу, то, справді, ми сепаратисти, але ми не розуміємо, що є в тому преступного. Чому ж то русини російські не повинні мати права, яке признається за всіма народами?.. Треба ж признавати, що коли народ учитесь на своїй мові, то діло освіти йде втроє скоріше й спритніше!.. Ми не відступимо од тих ідей яким служимо і в яких зовсім немає політичного сепаратизму" [14].

"Отзвиз из Киева" висвітлював прагнення громадівців підвищити соціально-економічний та освітній рівень населення, "забезпечити українському народові право на вільний культурний розвиток" [15].

Громадівці тісно співпрацювали з науково-публіцистичним журналом "Основа", який "став виразником думок кращих людей України: їх патріотизму, їх демократизму і всього того, що на думку тогочасних провонадарів було потрібно для добра рідного краю" [16]. Публікації "Основи" часто були відповідями на русифікаторські тенденції ряду діячів, їх помилкове бачення історії, мови, літератури українського народу через неглибоке знання предмета. Питання про українську мову було дуже актуальним, воно піднімалося як російськими, так і польськими діячами, відповідали їм в "Основі". Щоб відповідь була обґрунтованою і науково доведеною необхідний був спеціаліст з питань української філології. Саме тому редакція журналу звернулася до Житецького з пропозицією написати стат-

тв. Виступ Житецького, опублікований в "Оснoві" (1862, № 3), був відповіддю на критику В. І. Ламанського на статтю "Національна безтактність" М. Г. Чернишевського, вміщену в журналі "Современник" (1861, № 7).

У своїй статті "Руський патріотизм", опублікованій в газеті "День" (1862, № 2), В. І. Ламанський вказував, що російська і українська мови не відрізняються одна від одної великою кількістю важливих ознак, і тому він не вважає за потрібне творити українцям свою літературну мову. "Відмовившись від великоруської мови, що в основі своєї одначе належить і Малорусам, вони б відмовилися від значної частини свого минулого, своєї історії" [17]. "Думка про можливість особливої української літератури (а не місцевої словесності)" [18] уявляється йому "найбільшою нісенітницею". Ламанський допускає існування української мови лише "для домашнього вжитку". Знавець слов'янських мов також стверджував, що не розуміє значення словосполучень "малоруський і великоруський патріотизм" [19]. П. Г. Житецький у статті "Руський патріотизм" виступив проти таких переконань В. І. Ламанського і обґрунтовано довів їх безпідставність та хибність. "Слова "Руський патріотизм" мають свою історію,— зазначає Житецький,— і було б поучительно прослідити самий процес их образования и все видоизменения..." [20]. Автор статті переконаний в особливості, своєрідності й самобутності української мови, відмінної від інших слов'янських мов. Він вважає, що український народ у випадках, коли "посягають на его народную личность" повинен шукати опору в самому собі, і "его язык и литература — исторический орган его личности — единственно-прочная сила, на которую он может рассчитывать" [21]. Житецький розглядає історію становлення української мови і погоджується з Ламанським щодо близькості української і російської мов. Він зазначає: "Малоруський язык явился на памяти истории, и нет сомнения, что некоторые индивидуальные черты его были общи и языку того народа, который впоследствии назвался Великорусским, были общи до того времени, пока Русь не распалась на две половины — каждая с своей особой исторической судьбой, и с этого времени эти черты начали обозначатся резче и резче по настоящему вызову-истории" [22]. Протягом століть українська мова розвивалася і ставала все більш оригінальною, нею не лише розмовляли, а й писали високо художні твори. Мова народу тісно зливається з його духовністю, історією і традиціями, життям.

"Если правда, що Малорусский народ в самом строе своей духовной природы похож более на самого себя, чем на кого-нибудь,— что неотразимо доказал Шевченко своей поэзией и Костомаров — историей (в статье "Две русские народности"), то

что мешает ему понимать и воспроизводить идеалы, присущие всему Русскому племени, по-своему, и рядом с Великорусской народностью итти к одной цели, только своей дорогой?" [23],— запитує автор.

У статті "Руський патріотизм" П. Житецький переконливо доводив право на повноцінне існування української мови і літератури, що поряд з іншими слов'янськими мовами могла бути мовою літератури, науки, освіти. Цей перший виступ Житецького, спрямований на захист свого народу і права на його вільний національний культурний розвиток, залишився для Павла Гнатовича програмою для подальшої громадсько-політичної та наукової діяльності. До кінця свого життя він слідуватиме ідеям, проголошеним на початку 60-х років, коли ще був студентом Київського університету.

13 серпня 1863 р. Павло Гнатович Житецький зустрічався з представниками Харківської і Полтавської громад у Полтаві. Зустрічі відбувались на квартирах В. Кулика і Д. Пальчикова. На них обговорювалися питання листування між представниками громад, про поширення "тісеньких окружних громад" [24], про збирання коштів і їх розподіл, про політичні процеси, що відбувались у Російській імперії.

У кінці квітня 1863 р. польське повстання, яке почалося ще в ніч з 22 на 23 січня 1863 р. у Польщі, охопило частину Київської і Волинської губерній. "...Коли здавалося, що поляки можуть справді подолати в боротьбі, українцям довелося віч-на-віч стати перед питанням, як же їм поводитись за нового ладу. І от,— оповідав Житецький,— "за приводом Антоновича й почали ми ото збирати в Києві міщанські купи, щоб виступити од місцевої української людності за її інтереси, якщо візьмуть гору поляки" [25].

Після придушення польського повстання царизм посилив наступ на демократичні сили країни. "З 1864 року наступили темні часи в житті товариства нашого" [26],— писав Житецький. Перестала видаватися література для народу, Київська громада вже не мала друкованого органу, її члени все більше занурювались у власні справи, багато хто виїхав з Києва. Серед них був і Житецький, який по закінченні університетського курсу у 1864 р. на три з половиною роки переїхав із Києва до Кам'янець-Подільського, де працював у губернській гімназії,

Так, на деякий час Київська громада припинила своє існування, але тільки для того, щоб наприкінці десятиріччя відродитися знову. В житті Павла Гнатовича Житецького ці кілька років початку 60-х років XIX ст. були визначальними для його подальшої як громадської, так і наукової діяльності. В цей період сформувався його світогляд та ідеали духовної самостійності українського народу, служінню яким Житецький присвятив все своє життя.

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського — Ф. 1.— Спр. 48183.— Арк. 60 зв.
2. *Житецький П. Г.* Київська громада за 60-х років // Україна.— 1928.—№ 1.—С. 123—124.
3. *Ющенко Г.* Записка П. Г. Житецького // Архівна справа.— 1927—№ 4,—С. 19.
4. *Житецький П. Г.* З історії Київської української громади.— Промова Павла Житецького на Шевченківських роковинах // Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.— 1913.—Т. 116.—С. 178.
5. Там само.
6. Там само.—С. 179.
7. Там само.—С. 180.
8. *Житецький П. Г.* Вказ. праця.—С. 111
9. *Русов О.* Пам'яті П. Житецького // Світло.— 1911.— № 7 — С. 34.
10. Цит. за Житецький П.: Вказ. праця.— С. 99.
11. Там само.
12. Там само.—С. 100.
13. Там само.
14. *Русов О.* Вказ. праця — С. 34.
15. *Катренко А. М.* Український національний рух ХІХ ст. Частина // 60—90-ті роки ХІХ ст.— К., 1999.— С. 38.
16. *Стешенко І.* Українські шестидесятники // Записки Українського Наукового Товариства в Києві.— 1908.— КН. 1—2.— С. 70.
17. Там само.— С. 71—72
18. Там само.—С. 72.
19. Там само.
20. *Житецький П. Г.* Русский патриотизм (Ответ "Дню") // Основа.— 1862.—№ 3—С. 1.
21. Там само.— С. 5.
22. Там само.—С. 14.
23. Там само.—С. 17.
24. *Житецький П. Г.* Вказ. праця.—С. 109.
25. Син України. Володимир Боніфатійович Антонович.— К., 1997.—Т. 1.—С. 115.
26. *Житецький П. Г.* З історії Київської української громади // Записки наукового товариства ім. Шевченка.— 1913.— Т. 116.—С. 182.

Kazakevich O. M.

THE PUBLIC WORK OF P. G. ZHYTETSKY IN THE EARLY SIXTIES OF 19TH CENTURY

P. G. Zhytetsky was the prominent Ukrainian philologist and the active figure of the national movement. He was one of the founders of the Kiev Hromada and his works influenced greatly on the ideology of this organization. An article researches and analyses public work of Zhytetsky which name is often unfairly neglected.